

مدرسه عالی امام خمینی (ره)

پایان نامه کارشناسی ارشد

رشته ادیان و مذاهب (گرایش مذاهب اسلامی)

عنوان:

تکفیر اهل قبله، مفهوم، دیدگاهها و خاستگاهها

استاد راهنما:

دکتر عصام علی یحیی العماد

اساتید مشاور:

حجة الاسلام والمسلمین دکتر قاسم جوادی

حجة الاسلام والمسلمین دکتر محمد امین احمدی

دانش پژوه:

محمد شریف حیدری

سال تحصیلی ۱۳۸۴-۸۵

کتابخانه جامع مرکز جهانی علوم اسلامی

شماره نبت: ۸۲

تاریخ نبت:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تقدیر و سپاس

﴿من لم يشكر المخلوق لم يشكر الخالق﴾

برخود فرض می‌دانم از استاد محترم جناب دکتر عصام العماد که با بزرگواری و احساس مسئولیت، بنده را از راهنمایی‌های ارزنده‌اش بهره‌مند فرمودند، تشکر و قدانی نمایم. همچنین از استاد گرانقدر جناب دکتر قاسم جوادی که نه تنها دلسوزانه در مراحل این پژوهش، به عنوان مشاور بنده را از تذکرات و پیشنهادات سودمندش، بهره‌مند نمودند، که آموخته‌هایم از دریای دانش او در طی دوران تحصیل، بزرگترین سرمایه علمی‌ام بوده است و نیز جناب حجة الاسلام والمسلمین دکتر محمد امین احمدی که از راهنمایی‌های ایشان بهره‌ وافر بردم، سپاس‌گذارم.

سزاوار است در اینجا از دو استاد فرزانه حجة الاسلام والمسلمین محمد باقر قیومی و حجة الاسلام والمسلمین مهدی فرمانیان، که بدون تردید بخشی زیادی از آموخته‌هایم در عرصه مذاهب اسلامی مرهون تلاشهای مخلصانه آن دو بزرگوار و محصول خوشه‌چینی از دانش آنان است، یادکنم و زحماتشان را ارج‌نهم. برای همه این عزیزان سعادت جان و سلامتی تن آرزومندم.

تقدیم بہ: پیامبر اعظم ﷺ و خاندان پاکش.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	چکیده
۲	فصل اول: مقدمه و طرح تحقیق
۳	درآمد
۵	اهمیت و ضرورت تحقیق
۶	پرسشهای تحقیق
۷	اهداف تحقیق
۷	فرضیه‌های تحقیق
۸	روش تحقیق
۸	پیشینه تحقیق
۱۰	تعریف مفاهیم
۱۱	۱. مفهوم تکفیر
۱۲	۲. مفهوم ایمان
۱۳	۳. مفهوم اسلام
۱۵	رابطه اسلام و ایمان
۱۵	۴. مفهوم کفر

۱۶	مراتب کفر.....
۲۰	فصل دوم: ایمان، اسلام و کفر از منظر مذاهب و فرق اسلامی.....
۲۱	مفهوم ایمان و اسلام از منظر مذاهب و فرق اسلامی.....
۲۱	۱. ایمان در گفتمان سیاسی-کلامی خوارج.....
۲۶	۲. دیدگاه مرجئه.....
۳۱	۳. دیدگاه معتزله.....
۳۳	معنای ایمان در نظر معتزله.....
۳۵	ایمان و اسلام.....
۳۶	۴. دیدگاه اهل حدیث و سلفیه.....
۴۱	۵. دیدگاه حنفی- ماتریدی.....
۴۳	معنای ایمان.....
۴۵	اسلام و ایمان.....
۴۶	۶. دیدگاه اشاعره.....
۴۷	ماهیت ایمان.....
۵۰	اسلام و ایمان.....
۵۱	مفهوم کفر.....
۵۲	۴. دیدگاه شیعه.....
۵۵	ایمان و اسلام.....
۵۷	ماهیت کفر.....
۶۰	فصل سوم: تکفیر اهل قبله در گفتمان متون دینی.....
۶۱	درآمد.....
۶۲	تکفیر مسلمان از منظر قرآن.....
۶۲	تکفیر مسلمان از منظر روایات.....

۱. سنت پیامبر ﷺ و تکفیر مسلمان ۶۳
- ۱-۱ معیار مسلمان بودن ۶۳
- ۱-۲ نکوهش تکفیر مسلمان ونهی از آن ۶۷
۲. ائمه اهل بیت علیهم السلام و تکفیر مسلمان ۶۹
- ۲-۱ معیار مسلمانی از منظر ائمه علیهم السلام ۷۰
- ۲-۲ نکوهش تکفیر مسلمان ۷۳
- ۲-۳ امام علی علیه السلام و خوارج ۷۴
- ۲-۴ ائمه علیهم السلام و تندروان ۷۶
- ۲-۵ تعامل دوستانه ائمه علیهم السلام با پیروان دیگر مذاهب اسلامی ۷۸
- بررسی روایات مخالف ۸۰
۱. روایات بیان کننده ارکان اسلام ۸۰
۲. روایات بیان کننده حکم منکران امامت ۸۲
۳. روایات بیان کننده حکم ناصبی ۸۳
- تکفیر و مسأله وحدت اسلامی ۸۶
- فصل چهارم: تکفیر از منظر پیشوایان و عالمان مذاهب اسلامی ۹۲
- مذاهب اسلامی و مسأله تکفیر اهل قبله ۹۳
- الف. مذاهب اهل سنت ۹۴
۱. دیدگاه مذهب حنفی - ماتریدی ۹۴
- ۱-۱. دیدگاهها و فتوای عالمان حنفی در رد تکفیر اهل قبله ۹۶
- ۲-۱. حنفیان سلفی ۹۹
۲. دیدگاه اشاعره ۱۰۱
۳. دیدگاه اهل حدیث و سلفیه ۱۱۰
- ۳-۱. تطورات اندیشه سلفی در گذر زمان ۱۱۰

- ۱۱۴..... ۲-۳. تکفیر از منظر اهل حدیث و سلفیان پیشین
- ۱۱۷..... ۳-۳. ابن تیمیه و مسأله تکفیر اهل قبله
- ۱۱۸..... اهمیت ابن تیمیه در اندیشه سلفی
- ۱۱۹..... گفته‌های دیگران در مورد ابن تیمیه
- ۱۲۱..... اقوال ابن تیمیه در باره تکفیر اهل قبله
- ۱۲۱..... تکفیر مسأله شرعی
- ۱۲۲..... خود داری صحابه، تابعین و اهل سنت از تکفیر اهل قبله
- ۱۲۷..... ملاکهای تکفیر در نظر ابن تیمیه
- ۱۲۹..... تکفیر مطلق و معین
- ۱۳۰..... شرایط تکفیر معین
- ۱۳۱..... موانع تکفیر معین
- ۱۳۳..... ۴-۳. وهابیت و مسأله تکفیر اهل قبله
- ۱۳۳..... محمدبن عبدالوهاب و اندیشه های او
- ۱۳۴..... گسترش وهابیت
- ۱۳۵..... وهابیت و منتقدان
- ۱۳۹..... وهابیت در روزگار جدید
- ۱۴۱..... زمینه‌های شکل‌گیری وهابیت جدید (انقلابی)
- ۱۴۳..... وهابیت جدید و رویارویی با علمای وهابی طرفدار حاکمیت
- ۱۴۵..... وهابیت جدید و مسأله توحید و شرک
- ۱۴۷..... وهابیت امروزی و مسأله تکفیر
- ۱۴۹..... ب. دیدگاه شیعه امامیه
- ۱۵۰..... ماهیت اسلام و معیار مسلمانی
- ۱۵۵..... کفر و معیارهای آن
- ۱۵۵..... اسباب کفر
- ۱۵۶..... ضروری دین از منظر فقهای شیعه

۱۵۸	تصریح به کافر نبودن مخالفان شیعه
۱۶۰	تکفیر غالیان، نواصب و خوارج
۱۶۲	تحولات جدید در دنیای اسلام
۱۶۴	فتوای صریح علمای شیعه و سنی در رد تکفیر پیروان مذاهب اسلامی
۱۶۸	❏ فصل پنجم: دلایل و انگیزه‌های تکفیر شیعه
۱۶۹	مروری بر فتاوی تکفیر شیعه
۱۷۴	دلایل عمده تکفیر شیعه
۱۷۵	۱. شیعه و مسأله تحریف قرآن
۱۸۱	۲. شیعه و صحابه پیامبر اکرم ﷺ
۱۸۲	رد اتهام سب و تکفیر صحابه از جانب شیعه
۱۸۷	رابطه سب صحابه با کفر
۱۹۲	۳. شیعه و مسأله غلو
۱۹۲	غالیان و عقاید آنها
۱۹۳	الف. عقاید خاص غالیان
۱۹۳	ب. عقاید مشترک با شیعه (اشتراک در لفظ و نام‌گذاری)
۱۹۴	مشکل سازی غلات برای شیعه
۱۹۵	مبارزه امامان اهل بیت <small>علیهم‌السلام</small> و عالمان شیعه با غلو و غالیان
۱۹۶	اتهام غلو نسبت به شیعه
۱۹۷	وهابیت و نظریه یکسان انگاری تشیع و غلو
۱۹۹	نقد نظریه همسان انگاری تشیع و غلو
۲۰۳	ابن تیمیه و مسأله تکفیر شیعه امامیه
۲۱۴	❏ فصل ششم: جمع‌بندی و نتیجه‌گیری
۲۱۵	بی‌پایه بودن نظریه تکفیر

۲۱۷	عوامل و خاستگاههای تکفیر.....
۲۱۷	۱. عوامل سیاسی- اجتماعی.....
۲۱۸	۱-۱. سیاست‌های حکومت‌ها.....
۲۲۳	۱-۲. پدیده استعمار.....
۲۲۴	۱-۳. نقش گروه‌ها و جریانهای افراطی.....
۲۲۷	۲. عوامل روانی.....
۲۲۷	۲-۱. پیشداوری و تعصبات مذهبی.....
۲۲۸	۲-۲. ویژگیهای فردی.....
۲۲۸	۳. جهل و نا آگاهی.....
۲۳۰	ضمیمه‌ها
۲۳۸	«کتابنامه».....

چکیده

«تکفیر» عبارت است از نسبت دادن کفر به کسی و کافر خواندن او که آثار دنیوی خاص بر آن مترتب می‌گردد. مفهوم کفر در مقابل دو مفهوم اسلام و ایمان قرار دارد و کفر در جایی محقق می‌شود که اسلام یا ایمان سلب‌گردد، اما در مفهوم ایمان و اسلام همچون کفر دارای معانی متعدد و درجات متفاوتند و از نظر وسعت و گستره شمول برابر نیستند، یعنی فقدان هر معنایی از ایمان و اسلام به تحقق کفر مصطلح که آثار دنیوی و اخروی خاصی دارد، نمی‌انجامد. بنا براین، درک صحیح و شناخت دقیق مفهوم تکفیر و دستیابی به تعریف و ملاک مشخصی برای آن نیازمند روشن شدن مفاهیمی چون ایمان، اسلام و کفر است. بدین جهت در این رساله نخست این مفاهیم شرح داده شده و سپس دیدگاه مذاهب مختلف اسلامی در این زمینه بیان گردیده است.

در سومین فصل، به بیان دیدگاه متون دینی پرداخته شده است. در مقام بیان دیدگاه متون در باره تکفیر گفتنی است که در متون دینی از یک سو، اقرار به شهادتین و اعتقاد و التزام ظاهری به احکام ضروری اسلام، به عنوان نشانه و معیار مسلمانی معرفی شده است، از سوی دیگر، تکفیر مسلمان یعنی کسی که شهادتین را پذیرفته و التزام ظاهری به احکام اسلامی دارد، به شدت مورد نکوهش و نهی قرار گرفته تا جایی که خود کفر تلقی شده است. افزون بر این، آیات و روایاتی که بر وحدت امت اسلامی تأکید دارند و جامعه دینی را جامعه مبتنی بر محبت و اخوت می‌داند که اعضای آن بر محور برادری دینی گرد هم آمده‌اند، زمینه‌ای را برای تکفیر اهل قبله باقی نمی‌گذارد. همچنانکه سیره عملی معصومین علیهم‌السلام به ویژه ائمه اهل بیت علیهم‌السلام در تعامل مثبت و سازنده با مخالفین و غیر شیعیان، به هیچ وجه با تکفیر آنان، سازگار نیست.

در فصل چهارم که در میان فصلهای این رساله بیشترین حجم را به خود اختصاص داده است، به بررسی نظریات و دیدگاههای پیشوایان و عالمان بزرگ مذاهب اسلامی در در زمینه تکفیر اهل قبله پرداخته‌ایم و در فصل پنجم، مهم‌ترین دلایل و انگیزه‌های برخی مخالفان شیعه را در تکفیر شیعه به بررسی گرفته‌ایم. این دلایل که در واقع اتهاماتی است که از سوی آنان مطرح شده، عبارتند از: اعتقاد به تحریف قرآن، سب و تکفیر صحابه و غلو در حق ائمه اهل بیت علیهم‌السلام.

سر انجام در ششمین فصل، به جمع‌بندی و نتیجه‌گیری پرداخته و به این مطلب اشاره کرده‌ایم که تکفیر با توجه به دیدگاههای متون دینی و پیشوایان بزرگ مذاهب اسلامی، مبنای درستی ندارد و تکفیرهای انجام شده در طول تاریخ اسلامی، بیشتر ریشه و خاستگاه سیاسی و... دارد.

فصل اول:

مقدمه و طرح تحقیق

❁ درآمد

علی‌رغم تأکید متون و پیشوایان دینی بر اتحاد و همبستگی امت اسلامی و اجتناب از تفرقه و نزاع و درگیری، اختلافات شکننده و افراطی‌گری مذهبی که گاه به طرد و تکفیر مخالفان و حتی جایز دانستن کشتن آنان می‌انجامیده‌است، همواره به عنوان پدیده‌ای که وجود آن برای پایداری، استحکام و بقای جامعه اسلامی چالش تلقی شده و جامعه اسلامی را از دست‌رسی به بسیاری از اهداف، منافع و آرمان‌های آن باز داشته‌است، مطرح بوده‌است. اختلاف فهم‌ها و برداشت‌ها از منابع اسلامی و گوناگونی اندیشه‌ها که تا حدی طبیعی می‌نمود، رفته رفته به نزاع‌های شدید مذهبی و کلامی و سیاسی تبدیل گشت و از همان سده‌های آغازین تاریخ اسلام، در میان پیروان آیین پیامبر خاتم صلی الله علیه و آله، گروه‌ها و جریان‌اتی ظهور نمودند که راه افراط را پیموده و برای به کرسی نشاندن برداشت‌ها و اعتقادات خود به جای بهره‌گرفتن از منطق گفتگو و مناظره علمی، به توهین و تفسیق و سرانجام تکفیر مخالفان شان دست یازیدند.

سوگ‌مندانه امروز هنوز در برخی از جوامع اسلامی شاهد منازعات و درگیری‌های خونین و حوادث تلخی میان شیعه و سنی هستیم که از این‌گونه افکار تعصب آمیز و انحرافی مایه می‌گیرد و نتیجه آن جز هدر رفتن جان و مال انسان‌های بی‌گناه و تهدیدی برای امنیت و پیشرفت و توسعه این جوامع نخواهد بود. به طور کلی امروزه بخش عمده‌ای از پتانسیل نهفته در پیکره جهان اسلام، صرف خشی‌سازی مسلمانان افراطی می‌شود؛ این واقعیتی است که هم شیعیان را آزار می‌دهد و هم نیروی اهل سنت را دچار فرسایش می‌کند. برخی گروه‌های

افراطی اهل سنت، با غیرمسلمان دانستن شیعیان، حتی از کشتن آنان نیز ابا ندارند؛ نمونه بارز این خشونت‌ها و افراطی‌گری‌های کورکورانه و متعصبانه را می‌توان در اعمال گروه‌های تروریستی «القاعده» و «زرقاوی» و «سپاه صحابه» جستجو کرد. حادثه‌های خونبار بمب‌گذاری در کربلا، نجف، کاظمین و اخیراً فاجعه سامرا و نیز بمب‌گذاری و حمله به مساجد شیعیان در عراق و حوادثی که هر ساله در ایام محرم و عاشورا در شهرهای پاکستان اتفاق می‌افتد، محصول چنین اندیشه و آفریده این‌گونه گروه‌ها است. در سوی دیگر، برخی گروه‌های افراطی در میان شیعیان، به حدی از تندروی رسیده‌اند که از توهین به مقدسات و شخصیت‌های مورد احترام اهل سنت نیز فروگذار نمی‌کنند و حتی برای اسائه ادب به باورها و مقدسات آنان، آیین‌های ویژه‌ای نیز برپای می‌دارند.

بدیهی است، این‌گونه جریان‌های ناهمسو و در عین حال افراطی که با سلاح تکفیر به جنگ مخالفان مذهبی خود می‌روند و هرگونه رفتار خشونت‌آمیز و ضد انسانی خود را با آن توجیه می‌کنند، خطر بزرگی برای وحدت و همگرایی امت اسلامی را به حساب می‌آیند و در چنین وضعیتی نمی‌توان انتظار تعامل مثبت و پیشرفت جمعی را در میان مسلمانان داشت. این رو، رهبران دینی جامعه اسلامی، چه علمای شیعه و چه زعمای اهل سنت، وظیفه‌ای سنگین و تاریخ‌ساز بر عهده دارند و آن، تقویت واقع‌گرایی و میانه‌روی اسلامی است.

رساله حاضر می‌کوشد چستی پدیده تکفیر اهل قبله را به مثابه یک مسأله دینی و همچنین یک معضل اجتماعی در جوامع اسلامی، بررسی نماید و دیدگاه متون دینی و پیشوایان و عالمان بزرگ مذاهب اسلامی را در این خصوص شرح دهد و همچنین سؤ برداشتها، سؤاستفاده‌ها و سؤ فتوایش را بنمایاند.

مباحث این رساله در قالب شش فصل تنظیم گردیده است:

در فصل نخست، به بیان طرح تحقیق و شرح مفهوم تکفیر و برخی مفاهیم اساسی مرتبط با آن از قبیل ایمان، اسلام و کفر پرداخته‌ایم.

فصل دوم به بررسی و تبیین دیدگاه مذاهب گوناگون اسلامی در باره مفاهیم چون ایمان،

اسلام و کفر، اختصاص یافته است که موضع گیری در باره تکفیر اهل قبله به روشن شدن این مفاهیم مبتنی است.

در فصل سوم تحت عنوان «تکفیر اهل قبله در گفتمان متون دینی» به بررسی دیدگاه متون دینی یعنی قرآن کریم و روایات در باره تکفیر اهل قبله پرداخته ایم.

در چهارمین فصل این رساله تحت عنوان «تکفیر از منظر پیشوایان و عالمان مذاهب اسلامی» به بررسی دیدگاه پیشوایان و عالمان برجسته مذاهب اسلامی پرداخته شده است.

در فصل پنجم پس از مروری بر برخی فتاوی تکفیر شیعه، مهم ترین دلایل و توجیحات برخی مخالفان شیعه^۱ در تکفیر شیعه به بررسی گرفته ایم.

بالاخره در فصل ششم و آخرین فصل، به جمع بندی و نتیجه گیری مطالب این رساله پرداخته شده و برخی ریشه ها و خاستگاههای اصلی پدیده تکفیر، تبیین گردیده است.

اهمیت و ضرورت تحقیق

اهمیت یک پدیده را می توان با توجه به آثار و پیامدهای مثبت یا منفی آن باز شناخت. مسأله تکفیر در میان مذاهب اسلامی، از یک سو، حلقه های منازعات مذاهب اسلامی را افزایش داده و موجب درگیرهای خونین در میان پیروان مذاهب اسلامی گشته و از سوی دیگر، به عنوان یک حربۀ سیاسی-مذهبی و وسیله سرکوب و خشونت در اختیار سودجویان مذهبی و حاکمان ستم پیشه و قدرت های استبدادی قرار گرفته و مانع ترقی و تکامل علمی جامعه اسلامی گردیده و نخبگانی را از جوامع مسلمان گرفته است. آنان این مسأله را، به عنوان شمشیر برنده ای علیه دانشمندان، اصلاح طلبان و منتقدان و مخالفان نظامهای حاکم به کار بسته و نابهنجاری های اجتماعی، سیاسی، مذهبی و فجایع زیادی را به بار آورده است.

از این رو جامعه اسلامی، نیاز به شناخت این حربۀ کهنه و قدیمی دارد تا بار دیگر در قرن بیست و یکم گرفتار آن نگردد و سودجویان مذهبی و سیاسی نتوانند از این وسیله ی

خشونت و سرکوب استفاده نمایند. امروزه شواهد نشان می‌دهد که نیروهایی خارج از جهان اسلام، وارد ماجرا شده و با توسل به این حربه، اقدامات خشونت‌باری را برضد مسلمانان، توسط افرادی از گروههای اسلامی افراطی، سازماندهی می‌کنند. مطالعه و تحقیق در ابعاد وجودی پدیده تکفیر اهل قبله، قواعد، ملاکها، مستندات دینی و آثار و پیامدهای آن می‌تواند مفید و کارساز باشد و جوامع اسلامی و مسلمانان را با ماهیت آن آشناگرداند و در نهایت راه سو استفاده از این مسأله را مسدود نماید.

پرسشهای تحقیق

پرسش اصلی این پژوهش که برخاسته از همان ایده آغازین است، آن است که حکم مسأله تکفیر اهل قبله چیست؟

در ارتباط با این سؤال، سؤال‌های فرعی تری مطرح است که باید پاسخ درخور یابد. برخی از آن سؤال‌ها عبارتند از:

۱. تکفیر اهل قبله به چه معنا است؟ ملاک و معیار آن چیست؟
۲. دیدگاه متون دینی در باره تکفیر اهل قبله چیست؟ آیا تکفیر اهل قبله با آیات قرآن و روایات همسویی و سازگاری دارد؟
۳. رابطه تکفیر اهل قبله با اصول مورد تأکید اسلام در روابط اجتماعی مسلمانان چیست؟
۴. دیدگاه بزرگان و عالمان برجسته مذاهب اسلامی در باره تکفیر اهل قبله چیست؟
۵. مهم‌ترین دلایل و مستندات برخی گروه‌ها و عالمان اهل سنت در تکفیر شیعه، چه بوده است؟

۶. تکفیر اهل قبله خاستگاه دینی دارد یا خاستگاه سیاسی، اجتماعی و روانی؟
بررسی این پرسش‌ها و پرسش‌های دیگری از این قبیل می‌تواند ما را در درک و شناسایی ریشه‌ها و سویه‌های گوناگون تکفیر اهل قبله به مثابه یک مسأله دینی و همچنین یک مسأله و

معضل اجتماعی، در جوامع اسلامی یاری رساند.

اهداف تحقیق

تکفیر اهل قبله یک مسأله دینی و شرعی است و بدین لحاظ باید بسان دیگر مسایل مهم دینی و شرعی در باره آن مطالعه و واکاوی درخور صورت گیرد. از سوی دیگر اگر بپذیریم که این مسأله در طول تاریخ اسلام همواره مشکل آفرین بوده و سوء برداشتها و سوء استفاده های فراوانی از آن شده است و امروز نیز از موانع اصلی تقریب مذاهب اسلامی و همزیستی مسالمت آمیز پیروان آنها به شمار می رود، تحقیق در این زمینه می تواند اهداف ذیل را دنبال نماید:

۱. بررسی و شناخت ماهیت و ابعاد پدیده تکفیر؛

۲. بیان دیدگاه متون دینی و دیدگاههای عالمان و اندیشمندان اسلامی در باره تکفیر

اهل قبله؛

۳. واکاوی در ریشه ها و خاستگاههای این پدیده و تلاش در جهت تبیین عوامل اصلی

پدیدآورنده آن؛

۴. سرانجام تلاش در راستای برداشتن موانع تقریب و همبستگی مذاهب اسلامی.

فرضیه های تحقیق

تحقیق کنونی در صدد اثبات گمانه های زیر است:

۱. مفاهیم و واژه گانی چون اسلام، ایمان و کفر که تکفیر مبتنی بر آنها است، بر طبق نظر

واژه شناسان و کاربرد آنها در متون دینی، دارای معانی و کاربردهای متعدد اند.

۲. از نظر متون دینی، مسأله تکفیر اهل قبله امر مذموم، خطرناک و حرام است.

۳. پیشوایان و عالمان مذاهب مختلف اسلامی از تکفیر اهل قبله خود داری نموده و چنین کاری را برخلاف دستورات صریح قرآن و سنت و رویه احتیاط آمیز عالمان در صدور احکام شرعی دانسته و قایل به حرمت آن شده‌اند.

۴. مسأله تکفیر اهل قبله، بیشتر خاستگاه سیاسی، اجتماعی و فرهنگی دارد.

روش تحقیق

از آنجای که ما در این پژوهش به دنبال تبیین دیدگاه متون دینی و پیشوایان و عالمان مذاهب اسلامی در باره تکفیر اهل قبله هستیم، عمدتاً از روش توصیفی و اسنادی و کم و بیش از روش تحلیل تاریخی بهره گرفته‌ایم.

پیشینه تحقیق

مسأله تکفیر اهل قبله، از دوران های قدیم مورد توجه متفکران و عالمان فرهیخته مذاهب اسلامی بوده است و در آثار مختلف کلامی و فقهی آنان، مذکور گشته است. این مسأله در کتابهای کلامی پیشینیان در ذیل مبحث «اسماء و احکام» و در کتب فقهی عمدتاً در کتابهای «طهارت» و «ارتداد»، مطرح گردیده است. به عنوان مثال، تفتازانی در شرح مقاصد، این مسأله را در ذیل مبحث اسماء و احکام، تحت عنوان «فی حکم مخالف الحق من اهل القبلة» و قاضی ایجی نیز در شرح المواقف تحت عنوان «فی أن المخالف للحق من اهل القبلة هل یکفر أم لا» آورده‌اند و عبدالوهاب شعرانی، در کتاب «الیواقیت والجواهر فی بیان عقائد الاکابر» بحثی را با این عنوان آورده است: «فی بیان عدم تکفیر احد من اهل القبلة...». از فقیهانی که به این مسأله، به صورت مبسوط و با تفصیل بیشتری پرداخته‌اند، می‌توان به ابن عابدین دمشقی، فقیه برجسته حنفی در کتاب «ردالمحتار علی الدرالمختار»، باب ارتداد، و آیت الله خویی در کتاب

«التنقیح فی شرح عروة الوثقی»، کتاب طهارت، اشاره نمود.

ویژگی همه این کتابها آن است که تنها دیدگاه یک مذهب خاص و نویسنده کتاب را به عنوان نماینده و فردی از آن مذهب، در باره مسأله تکفیر اهل قبله، بیان می‌کنند و به نقل و تبیین دیدگاههای دیگر مذاهب پرداخته‌اند.

دسته دیگر از آثاری که به بحث تکفیر پرداخته‌اند، کتابها و رساله‌هایی است که برخی عالمان و پیروان یک مذهب در پاسخ به اتهامات مخالفین و رد اتهام کفر از خودشان نگاشته شده‌اند. به عنوان نمونه می‌توان از کتاب «نقض» عبدالجلیل قزوینی و کتاب «الفصول المهمة فی تألیف الامة» مرحوم شرف الدین، یادکرد که در پاسخ به شبهات و اتهامات برخی افراتیون و متعصبان اهل سنت که شیعه را تکفیر نموده‌اند، نگارش یافته‌اند. علامه شرف الدین، در ضمن رد اتهام تکفیر شیعه از منظر متون دینی یعنی آیات و روایات، دیدگاه برخی عالمان و بزرگان شیعه و اهل سنت را نیز در رد تکفیر اهل قبله بیان نموده‌است.

نمونه دیگر از این دست آثار را می‌توان در دوره‌های اخیر در میان وهابیت مشاهده کرد. در سالیان اخیر، کتابها و رساله‌های متعددی توسط وهابیان در موضوع تکفیر به نگارش در آمده‌است. جالب این است که این کتابها و رساله‌ها همه در رد تکفیر نوشته شده‌اند. این کتابها خودبه دسته تقسیم می‌شوند:

الف) کتابهایی که وهابیان در دفاع از خود و رفع این اتهام که آنان پیروان دیگر مذاهب اسلامی را تکفیر می‌کنند، نگاشته‌اند. علاوه بر این آنان با نوشتن این‌گونه کتابها به دنبال ضابطه‌مند کردن تکفیر هستند. برخی از این کتابها عبارتند از:

۱. «ضوابط التکفیر عند اهل السنة و الجماعة»، عبدالله بن محمد القربی؛

۲. «نواقض الايمان الاعتقادية و ضوابط التکفیر عند السلف»، محمد بن عبدالله بن علی الوهیبی؛

۳. «منهج ابن تیمیة فی مسألة التکفیر» (در ۲ جلد)، عبد المجید بن سالم بن عبدالله المشعبی؛

۴. «التکفیر، جذوره، اسبابه، مبرراته»، نعمان بن عبدالرزاق السامرائی.

افزون بر این گونه کتابها و رساله‌ها مقالات زیادی نیز در این ارتباط به نگارش در آمده و فتاوی متعددی نیز صادر شده است. امروزه این مباحث به صورت بسیاری گسترده وارد دنیای مجازی (اینترنت) نیز شده است، به گونه‌ای با مروری بر سایت‌های اینترنتی وهابیان به ده‌ها مقاله و فتوا در رد تکفیر و نکوهش آن برخورد می‌کنیم.

ب) دسته دوم آثاری است که از سوی وهابیان سنتی در پاسخ و رد دیدگاههای برخی از وهابیان جدید نوشته شده است. از جمله این کتابها می‌توان به کتاب «التحذیر من فتنة التکفیر» نوشته شیخ محمد ناصرالدین البانی، اشاره کرد.

خلاصه آنکه تا آنجا که ما بررسی نموده‌ایم، کار مستقل و جامعی در این زمینه که هم دیدگاه متون دینی را تبیین نموده باشد و هم به بررسی دیدگاههای پیشوایان و عالمان مذاهب اسلامی پرداخته باشد، انجام نیافته است. از این رو، ویژگی مهم این پژوهش در جامعیت آن است، چیزی که آن را در کارهایی که تا کنون انجام یافته است، نمی‌توان دید. در حالیکه اگر کاری بخواهد در جهت مقابله افراطی گریهای فرقه‌ای و استفاده بی‌حد و حصر از تکفیر و به طور کلی در راستای تقریب مذاهب اسلامی صورت گیرد، چنین نگاه جامعی ضرورت دارد.

تعریف مفاهیم

در این مرحله به تعریف مفاهیم به کار رفته در این تحقیق می‌پردازیم. در آغاز به ارائه تعریفی از واژه «تکفیر» به عنوان مفهوم و متغیر اصلی این پژوهش پرداخته و معنای تکفیر اهل قبله را شرح می‌دهیم؛ اما از آنجای که درک صحیح و شناخت دقیق مفهوم تکفیر و دستیابی به تعریف و ملاک مشخصی برای آن منوط به روشن شدن مفاهیمی چون ایمان، اسلام و کفر است، به تعریف و شرح این مفاهیم نیز می‌پردازیم.